

ΜΕΣΟΗΛΛΑΔΙΚΑ
ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ

La Grèce continentale au Bronze Moyen
Η ηπειρωτική Ελλάδα στη Μέση εποχή του Χαλκού
The Greek Mainland in the Middle Bronze Age

Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes,
en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens
et le Netherlands Institute in Athens,
Athènes, 8-12 mars 2006

Édités par Anna PHILIPPA-TOUCHAIS, Gilles TOUCHAIS, Sofia VOUTSAKI et James WRIGHT

MESHELLADIKΑ
ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ

É C O L E F R A N Ç A I S E D ' A T H È N E S

Directeur des publications : Dominique Mulliez

Adjointe aux publications : Catherine Aubert

Révision des normes : Béatrice Detournay

Photogravure, impression et reliure : Break'in

Conception graphique de la couverture : EFA, Guillaume Fuchs

Dépositaire : De Boccard Édition-Diffusion – 11, rue de Médicis, F – 75006 Paris, www.deboccard.com

Ouvrage publié avec le concours de l'INSTAP (Institut for Aegean Prehistory), Philadelphie, USA

© École française d'Athènes, 2010 – 6 Didotou, GR – 106 80 Athènes, www.efa.gr

ISBN 978-2-86958-210-1

Reproduction et traduction, même partielles, interdites sans l'autorisation de l'éditeur pour tous pays, y compris les États-Unis.

MESOHELLADIKΑ
ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ

La Grèce continentale au Bronze Moyen
Η ηπειρωτική Ελλάδα στη Μέση εποχή του Χαλκού
The Greek Mainland in the Middle Bronze Age

Actes du colloque international
organisé par l'École française d'Athènes,
en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens
et le Netherlands Institute in Athens,
Athènes, 8-12 mars 2006

Édités par Anna PHILIPPA-TOUCHAIS, Gilles TOUCHAIS, Sofia VOUTSAKI et James WRIGHT

Une partie des congressistes devant le Cotsen Hall (photo Ph. Touchais)

PRÉFACE

Allocution de bienvenue du Directeur de l'École française d'Athènes

L'étude du matériel des fouilles de l'habitat mésohelladique de la colline de l'Aspis étant en cours d'achèvement, les responsables du programme, Gilles Touchais et Anna Philippa-Touchais, ont souhaité orienter la recherche de deux manières : en entreprenant l'étude globale des vestiges architecturaux de l'habitat mis au jour depuis les premières fouilles de Vollgraff et en mettant à profit cette étude pour une mise en valeur du site, mais aussi en inscrivant cette recherche dans une interrogation plus large sur l'Helladique Moyen. Cela impliquait de faire le point sur l'une des périodes les plus mal connues de la protohistoire égéenne en essayant de réunir, au niveau international, les chercheurs que le hasard des découvertes ou un choix délibéré avaient conduits à travailler sur cette période. On pouvait ainsi espérer dresser un bilan entièrement renouvelé par les données des nombreuses fouilles et prospections menées au cours des trente dernières années.

C'est à cet objectif que répond le colloque Mesohelladika. La Grèce continentale au Bronze Moyen, dont l'École française d'Athènes a eu l'initiative. Pour permettre son organisation, elle s'est assurée le concours de l'École américaine et de l'Institut néerlandais et je remercie très chaleureusement mes collègues Stephen Tracy et Gert Jan Wijngaarden d'avoir accepté le principe de cette association. En répondant positivement à notre invitation, les très nombreux chercheurs présents, venus d'Australie, d'Autriche, des États-Unis, de Finlande, de France, de Grande-Bretagne, de Grèce, d'Italie, des Pays-Bas et de Suède ont témoigné de leur intérêt pour la thématique centrale du colloque : procéder à une réévaluation de l'Helladique Moyen. - À tous, je souhaite la bienvenue et de fructueux travaux.

Je remercie tous ceux qui, dans chacune des trois Écoles concernées, ont permis l'organisation de cette manifestation. J'adresse des remerciements tout particuliers à Gilles Touchais, qui m'a soumis ce projet dès 2003, et à Anna Philippa-Touchais, dont la présence à Athènes a permis de régler les mille et une questions que ne manque pas de soulever une manifestation de cette ampleur.

Dominique MULLIEZ

Wellcome address of the Director of the American School of Classical Studies at Athens

On behalf of the American School of Classical Studies at Athens welcome to this international conference Mesohelladika. It is wonderful to have such a large crowd on hand this evening. The program of the conference is diverse and rich; I think we will all learn much from our colleagues over the next four days. I know that we all are looking forward to it. The American School of Classical Studies is proud to cooperate with the Netherlands Institute and with the French School at Athens in hosting this conference. I want to congratulate and to thank the organizing committee and to single out Dr. Anna Philippa-Touchais, the person on the ground here in Athens, for all her hard work. Thank you all again and welcome.

Stephen TRACY

Wellcome address of the Director of the Netherlands Institute in Athens

Dear colleagues and friends, ladies and gentlemen,

Some time ago, Dr Sofia Voutsaki persuaded me to support this conference. On the occasion she emphasized that the Middle Bronze Age of the Greek mainland had been neglected of late and that it was in serious need of attention. Taking a look at the impressive conference program, I could only acknowledge Sofia's claims: obviously many scholars felt a similar need to discuss Middle Helladic Greece.

For several of the archaeological programs of the Netherlands Institute in Athens, the Middle Bronze Age is of importance. This is true for the excavations at Geraki in Lakonia, for the surveys in Thessaly, Boeotia and Zakynthos, as well as for the analytical program on the Argolid. I am confident that the Mesohelladika conference will contribute to a better understanding of the materials dealt with in these programs.

I am very pleased that this conference is a joint venture of three foreign archaeological institutes in Greece. International academic events are increasingly more difficult and costly to organize and cooperation in this respect is, in my view, beneficial to all. I would like to thank warmly my colleagues Dominique Mulliez and Stephen Tracy for the fruitful cooperation and for the hospitality. I also congratulate the organizers with the impressive program and I wish all participants an enjoyable and fruitful conference.

Gert Jan VAN WIJNGAARDEN

INTRODUCTION

L'Helladique Moyen, période qui correspond, en gros, à la première moitié du IIe millénaire avant notre ère, s'intercale entre deux phases de prospérité économique et d'accomplissement culturel majeurs pour la Grèce continentale : le Bronze Ancien, d'une part, qui a vu naître et se développer, au cours du IIIe millénaire, des communautés proto-urbaines déjà fortement organisées, ouvertes sur le reste du monde égéen, et l'époque mycénienne de l'autre, qui, dans la seconde moitié du IIe millénaire, portera à son apogée le système palatial et étendra son influence bien au-delà des rives de la mer Égée. C'est pourquoi l'Helladique Moyen est toujours apparu en retrait par rapport à ces deux grands moments, dans une vision purement négative que reflètent bien les termes de stagnation, de recul, d'isolement le plus souvent utilisés pour caractériser cette période. En outre, la comparaison avec l'essor que connaît, à la même époque, la Crète protopalatiale, tourne elle aussi au désavantage de la Grèce continentale et renforce cette impression négative, qui n'est sans doute pas étrangère au relatif désintérêt dont l'Helladique Moyen a pâti jusqu'à présent dans la recherche sur les civilisations égéennes.

Il apparaît cependant aujourd'hui, à la lumière des recherches récentes, que l'Helladique Moyen n'est pas cette longue période d'atonie si souvent décrite. Des indices de plus en plus nombreux suggèrent qu'elle a au contraire été marquée par de profonds changements d'ordre social, politique et culturel, qui conduisirent progressivement à la formation des entités politiques protomycéniennes et, plus tard, des royaumes mycéniens. C'est pourquoi il nous a semblé que le moment était venu de rassembler la documentation la plus large possible sur cette période encore mal connue – ou plutôt méconnue. Le meilleur moyen était de faire se rencontrer tous les collègues qui avaient accumulé de nouvelles données au cours des dernières décennies, mais aussi ceux qui tentaient d'interpréter celles dont on disposait. C'est ainsi qu'est née l'idée de ce colloque – le premier à être consacré exclusivement à l'Helladique Moyen – et que furent définis ses principaux objectifs : d'une part, dresser un bilan de nos connaissances sur la période, en ne négligeant aucun domaine de la recherche ; d'autre part, explorer les mécanismes qui sont à l'origine des changements

constatés et tenter d’apprécier leur dynamique. On suggéra donc plusieurs axes de réflexion : la topographie et l’habitat (réseaux d’occupation humaine, organisation spatiale) ; les pratiques rituelles et funéraires ; les problèmes chronologiques (séquences céramiques, synchronismes, datations absolues) ; l’économie et l’exploitation des ressources naturelles (agriculture et élevage, techniques et productions artisanales, alimentation) ; les problèmes démographiques et sanitaires ; les contacts, les échanges et les influences culturelles ; l’évolution des structures socio-politiques.

L’intuition que le sujet était « mûr » et qu’une vision moins négative de l’Helladique Moyen avait commencé de prévaloir parmi les spécialistes du monde égéen a été confirmée bien au-delà de nos espérances. Car même dans nos prévisions les plus optimistes, nous étions loin d’imaginer que notre initiative rencontrerait un tel écho. En effet, près de 130 chercheurs ont répondu à notre invitation, plus de 80 d’entre eux proposant de présenter une communication et plus d’une quarantaine de réaliser un poster. Finalement, sur les 69 communications présentées à Athènes, 63 sont éditées dans le présent volume¹, et 28 posters sur 29².

Ce projet n’aurait pu être mené à bien sans le soutien financier et logistique, mais aussi scientifique et moral, des trois institutions qui en ont assuré directement l’organisation : l’École française d’Athènes, l’American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, dont nous tenons à remercier les directeurs respectifs, Dominique Mulliez, Stephen V. Tracy et Gert Jan van Wijngarten, pour les moyens matériels et humains qu’ils ont généreusement mis à notre disposition. L’Institute of Aegean Prehistory de Philadelphie a également répondu, avec sa libéralité coutumière, à nos demandes de subvention, aussi bien pour l’organisation du colloque lui-même que pour

1. Massimo Cultraro, qui n’avait pu participer au colloque, a envoyé le texte de sa communication, mais les textes suivants n’ont pas été remis : Antikleia Agrafioti, « Les industries lithiques du Bronze Moyen et l’enjeu des éléments de faucille » ; Polyxeni Arachoviti, « Αερινό, ένας οικισμός της Μέσης Εποχής του Χαλκού στη νοτιοανατολική Θεσσαλία » ; Ioanna Galanaki, « Lefkandi Phases 2-6 : Some Observations on the Communication Networks and Communication Processes during the Middle Helladic Period » ; Chrysanthi Gallou, « “In the Dark Heart of Maleas”. The Transition from the Middle Helladic to the Early Mycenaean Period in the Southeastern Peloponnese » ; Olga Kyriazi, « Μαρτυρίες από την ανατολική Λοκρίδα σχετικά με τη μεταβατική περίοδο από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού: ενεργή συμμετοχή στις πολιτισμικές αλλαγές ή στο περιθώριο των εξελικτικών διεργασιών; » ; Elena Kountouri, « Προμυκηναϊκή Θήβα : τα δεδομένα από τις σύγχρονες έρευνες » ; Michael Lindblom, « The Middle Helladic Settlement at Mastos in the Berbati Valley » ; Adamantia Vassilogamvrou, « Η κεραμική της ME III-ΥΕ I φάσης από τη θέση Καταρραχιά Δυτικής Αχαΐας ».
2. Il manque celui d’Olga Philaniotou, « Naxos in the Middle Bronze Age. New Evidence for Habitation ». Pour la publication, nous avons choisi d’intégrer les posters aux unités thématiques auxquels ils se rapportent en les mêlant aux communications, plutôt que de les regrouper dans une section séparée comme cela se fait souvent.

la publication des actes : nous exprimons ici toute notre reconnaissance à son comité scientifique ainsi qu'à Karen Velluci, directrice des programmes de subvention, en qui nous avons toujours trouvé une interlocutrice efficace et attentionnée. Parmi les institutions françaises, le Centre national de la recherche scientifique et l'université Paris 1 – Panthéon-Sorbonne ont apporté une contribution appréciable au financement du colloque. De leur côté, le Service culturel de la Ville d'Athènes (Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός) et l'office du Tourisme hellénique (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, Υπουργείου Τουριστικής Ανάπτυξης) ont soutenu la manifestation en mettant gracieusement à notre disposition 150 exemplaires de deux luxueuses brochures sur Athènes, l'Attique et ses monuments. Plusieurs participants au colloque ont par ailleurs bénéficié de l'hospitalité offerte par les Instituts danois et suédois, ainsi que par les Écoles britannique et italienne, que nous remercions sincèrement de leur concours. C'est une dette particulière que nous avons envers Bob Bridges, secrétaire général de l'École américaine, qui, pendant les trois jours où le colloque s'est tenu au Cotsen Hall, n'a ménagé ni son temps ni sa peine pour assurer le bon déroulement des séances et résoudre tous les problèmes techniques, sans se départir jamais de son sourire.

Nous remercions également pour leur précieux concours à l'organisation et au bon fonctionnement du colloque Maria Tsimboukaki, qui a géré le secrétariat avec un dévouement et une efficacité dignes d'éloge, Stratos Balis et Tomek Hertig (site Internet), Eleni Gerontakou et Catherine Pantazis (travaux de secrétariat), Philippe Touchais (photos d'ambiance), ainsi que les volontaires étudiants post-diplôme de l'universités d'Athènes, dont le zèle et la bonne humeur communicative ont largement contribué à l'ambiance chaleureuse qui a régné tout au long de cette rencontre : Giorgos Charitos, Giorgos Choulis, Nikolas Dimakis, Dimitris Kloukinas, Akathi Maria Kovaïou, Anna Loukidou, Stefania Michalopoulou, Konstantina Nikolopoulou, Evangelia Polyzou et Eva Roussaki. C'est d'autre part à Orestis Kakavakis, doctorant à l'université d'Athènes, que l'on doit la traduction grecque des résumés qui figurent dans le présent volume.

Nous sommes particulièrement reconnaissants à Catherine Aubert, responsable du service des publications de l'EFA, pour le soin qu'elle a apporté à l'édition des actes de ce colloque, et à Vélissarios Anagnostopoulos, auteur de l'affiche.

Cet ouvrage témoignera durablement du remarquable travail accompli ces dernières années par une communauté de chercheurs qui, *last but not least*, mérite elle aussi toute notre gratitude – une communauté qui a hélas été endeuillée, depuis le colloque, par la disparition prématurée de deux de ses membres : Maria Oikonomakou et Angeliki Pilali, dont nous tenons à saluer ici la mémoire.

Les éditeurs

ABRÉVIATIONS

PÉRIODIQUES ET SÉRIES

Les abréviations utilisées sont celles de l'*American Journal of Archaeology* (voir AJA 111 [2007], p. 14-34, ou le site internet www.ajaonline.org) auxquelles on ajoutera :

<i>AEMTh</i>	<i>Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη</i>
<i>BCH Chron.</i>	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique</i> , «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce »

MONOGRAPHIES

<i>Ägäische Frühzeit II.2</i>	E. ALRAM-STERN, <i>Die ägäische Frühzeit, 2. Serie. Forschungsbericht 1975-2003, 2. Band, Teil 1 : Die Frühbronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta</i> , Wien (2004).
<i>Agora XIII</i>	S. A. IMMERWAHR, <i>The Athenian Agora, XIII. The Neolithic and Bronze Ages</i> , Princeton (1971).
<i>Alt-Ägina III.1</i>	H. WALTER, F. FELTEN, <i>Alt-Ägina, III, 1. Die vorgeschichtliche Stadt. Befestigungen, Häuser, Funde</i> , Mainz (1981).
<i>Alt-Ägina IV.2</i>	H. B. SIEDENTOPF, <i>Alt-Ägina IV, 2. Mattbemalte Keramik der Mittleren Bronzezeit</i> , Mainz (1991).
<i>Alt-Ägina IV.3</i>	I. KILIAN-DIRLMEIER, <i>Alt-Ägina IV, 3. Das mittelbronzezeitliche Schachtgrab von Ägina</i> , Mainz (1997).
<i>Argissa III</i>	E. HANSCHMANN, V. MILOJČIĆ, <i>Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magula in Thessalien, III. Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit</i> , Bonn (1976).
<i>Argissa IV</i>	E. HANSCHMANN, <i>Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magula in Thessalien, IV. Die Mittlere Bronzezeit</i> , Bonn (1981).

- Argos et l'Argolide* A. PARIENTE, G. TOUCHAIS (éds),), *Αργος και Αργολίδα. Τοπογραφία και πολεοδομία / Argos et l'Argolide. Topographie et urbanisme. Actes de la Table ronde internationale. Athènes-Argos, 28/4-1/5/1990, Recherches franco-helléniques 3, Athènes (1998).*
- Asine I* O. FRÖDIN, A. W. PERSSON, *Asine, Results of the Swedish Excavations, 1922-1930, Stockholm (1938).*
- Asine II (1, 2)* S. DIETZ, *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis 1970-1974, 1. General Stratigraphical Analysis and Architectural Remains (1982) ; 2. The Middle Helladic Cemetery. The Middle Helladic and Early Mycenaean Deposits, Stockholm (1980).*
- Asine III* R. HÄGG, G. C. NORDQUIST, B. WELLS (éds), *Asine III. Supplementary Studies on the Swedish Excavations 1922-1930, Stockholm (1996).*
- Autochthon* A. DAKOURI-HILD, S. SHERRATT (éds), *Autochthon, Papers Presented to O. T. P. K. Dickinson on the Occasion of his Retirement, Oxford (2005).*
- Ayios Stephanos* W. D. TAYLOUR, R. JANKO (eds), *Ayios Stephanos. Excavations at a Bronze Age and Medieval Settlement in Southern Laconia, BSA Suppl. 44 (2008).*
- BUCK R. J. BUCK, « Middle Helladic Mattpainted Pottery », *Hesperia* 33 (1964), p. 231-313.
- CAVANAGH & MEE, *Private Place* W. CAVANAGH, C. MEE, *A Private Place: Death in Prehistoric Greece, SIMA 125, Jonsered (1998).*
- Celebrations* R. HÄGG, G. NORDQUIST (éds), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid. Proceedings of the Sixth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 11-13 June 1988, Stockholm (1990).*
- DIETZ, *Argolid* S. DIETZ, *The Argolid at the Transition to the Mycenaean Age. Studies in the Chronology and Cultural Development in the Shaft Grave Period, Copenhagen (1991).*
- Emporia* R. LAFFINEUR, E. GRECO (éds), *EMPORIA. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean Conference / 10e Rencontre égéenne internationale, Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004, Aegaeum 25, Liège (2005).*
- Eutresis* H. GOLDMAN, *Excavations at Eutresis in Boeotia, Cambridge, Mass. (1931).*
- FORSÉN, *Twilight* J. FORSÉN, *The Twilight of the Early Helladics. A Study of the Disturbances in East-central and Southern Greece towards the End of the Early Bronze Age, SIMA-PB 116, Jonsered (1992).*
- Gazetteer* R. HOPE-SIMPSON, O. T. P. K. DICKINSON, *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, 1. The Mainland and the Islands. SIMA 52, Göteborg (1979).*
- Habitat égéen* P. DARQUE, R. TREUIL (éds), *L'habitat égéen préhistorique. Actes de la Table ronde internationale organisée par le CNRS, l'université de Paris I et l'École française d'Athènes (Athènes, 23-25 juin 1987), BCH Suppl. 19, Athènes (1990).*
- Horizon* N. J. BRODIE, J. DOOLE, G. GAVALAS, C. RENFREW (éds), *Ορίζων. A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades, McDonald Institute for Archaeological Research,*

- University of Cambridge, 25-28 March 2004 (2008).
- KARO G. KARO, *Die Schachtgräber von Mykenai*, München (1930-1933).
- Keos V J. L. DAVIS, *Keos V. Ayia Irini : Period V*, Mainz (1986).
- Keos VII J. C. OVERBECK, *Keos VII. Ayia Irini : Period IV. Part 1 : The Stratigraphy and the Find Deposits*, Mainz (1989).
- Kiapha Thiti II.2 J. MARAN, *Kiapha Thiti. Ergebnisse der Ausgrabungen II.2 (2. Jt. v. Chr. : Keramik und Kleinfunde)*, *MarbWPr* 1990, Marburg (1992).
- Kirra L. DOR, J. JANNORAY, H. & M. VAN EFFENTERRE, *Kirra. Étude de préhistoire phocidienne*, Paris (1960).
- Korakou C. W. BLEGEN, *Korakou, a Prehistoric Settlement near Corinth*, Boston-New York (1921).
- Kythera J. N. COLDSTREAM, G. L. HUXLEY (éds), *Kythera. Excavations and Studies*, London (1972).
- Lerna II J. L. ANGEL, *Lerna, a Preclassical Site in the Argolid, II. The People of Lerna* (1971).
- Lerna III J. B. RUTTER, *Lerna, a Preclassical Site in the Argolid, III. The Pottery of Lerna IV* (1995).
- Meletemata Ph. P. BETANCOURT, V. KARAGEORGHIS, R. LAFFINEUR, W. D. NIEMEIER (éds), *MELETEMATA. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener As he Enters his 65th Year*, *Aegaeum* 20, Liège-Austin (1999).
- Metron K. FOSTER, R. LAFFINEUR (éds), *METRON. Measuring the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 9th International Aegean Conference / 9e Rencontre égéenne internationale, New Haven, Yale University, 18-21 April 2002*, *Aegaeum* 24, Liège-Austin (2003).
- MH Pottery & Synchronisms F. FELTEN, W. GAUSS, R. SMETANA (éds), *Middle Helladic Pottery and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop, Salzburg, October 30th to November 2nd, 2004*, Wien (2007).
- Minoan Thalassocracy R. HÄGG, N. MARINATOS (éds), *The Minoan Thalassocracy : Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May-5 June 1982*, Stockholm (1984).
- MYLONAS, ΔNE G. E. MYLONAS, *Τὸ δυτικὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνας*, Ἀθῆναι (1975).
- MYLONAS, TKB G. E. MYLONAS, *Ὁ ταφικὸς κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν*, Ἀθῆναι (1973).
- Nichoria I G. RAPP, S. ASCHENBRENNER (éds), *Excavations at Nichoria in Southwest Greece, I. Site, Environs and Techniques*, Minneapolis (1978).
- Nichoria II W. McDONALD, N. WILKIE (éds), *Excavations at Nichoria in Southwest Greece, II. The Bronze Age Occupation*, Minneapolis (1992).
- NORDQUIST, MH Village G. C. NORDQUIST, *A Middle Helladic Village. Asine in the Argolid*, *Acta Universitatis Upsaliensis, Boreas* 16, Uppsala (1987).
- Origins O. T. P. K. DICKINSON, *The Origins of Mycenaean Civilisation*, *SIMA* 49, Göteborg (1977).

- Palace of Nestor* III C. W. BLEGEN, M. RAWSON, W. TAYLOUR, W. P. DONOVAN, *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, III. Acropolis and Lower Town. Tholoi and Grave Circle, Chamber Tombs, Discoveries Outside the Citadel*, Princeton (1973).
- PELON, *TTCF* O. PELON, *Tholoi, tumuli et cercles funéraires*, *BEFAR* 229, Paris (1976).
- Pevkakia* III J. MARAN, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia-Magula in Thessalien, III. Die mittlere Bronzezeit*, Bonn (1992).
- PHILIPPA-TOUCHAIS, *Céramique Aspis I* A. PHILIPPA-TOUCHAIS, « Aperçu des céramiques mésohelladiques à décor peint de l'Aspis d'Argos, I. La céramique à peinture mate », *BCH* 126 (2002), p. 1-40.
- PHILIPPA-TOUCHAIS, *Céramique Aspis II* A. PHILIPPA-TOUCHAIS, « Aperçu des céramiques mésohelladiques à décor peint de l'Aspis d'Argos, II. La céramique à peinture lustrée », *BCH* 127 (2003), p. 1-47.
- Polemos* R. LAFFINEUR (éd.), *POLEMOS. Le contexte guerrier en Égée à l'Âge du Bronze. Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale, université de Liège, 14-17 avril 1998*, *Aegaeum* 19, Liège (1999).
- Politeia* R. LAFFINEUR, W.-D. NIEMEIER (éds), *POLITEIA. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference / 5e Rencontre égéenne internationale, University of Heidelberg, Archäologisches Institut 10-13 April 1994*, *Aegaeum* 12, Liège-Austin (1995).
- Potnia* R. LAFFINEUR, R. HÄGG (éds), *POTNIA. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the 8th International Aegean Conference / 8e Rencontre égéenne internationale, Göteborg University, 12-15 April 2000*, *Aegaeum* 22, Liège-Austin (2001).
- Pr. Eleusis* G. E. MYLONAS, « Προϊστορική Ἐλευσίς », in K. KOUROUNIOTIS (éd.), *Ἐλευσινιακά Α'* (1932), p. 1-172.
- Pr. Thessaly* A. J. B. WACE, M. S. THOMPSON, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge (1912).
- Prosymna* C. W. BLEGEN, *Prosymna. The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum*, Cambridge (1937).
- RUTTER, *Ayios Stephanos* J. B. & S. H. RUTTER, *The Transition to Mycenaean. A Stratified MH II to LH II A Pottery Sequence from Ayios Stephanos in Lakonia*, Los Angeles (1976).
- RUTTER, *Review II* J. B. RUTTER, « Review of Aegean Prehistory, II. The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland », *AJA* 97 (1993), p. 745-797, reprinted in T. CULLEN (éd.), *Aegean Prehistory: A Review*, *AJA Suppl.* 1 (2001), p. 95-147, with « Addendum : 1993-1999 », p. 148-155.
- TAW *Thera and the Aegean World*, London. I (1978), Ch. DOUMAS (éd.) ; II (1980), Ch. DOUMAS (éd.) ; III (1990), D. HARDY *et al.* (éds).
- TEXNH R. LAFFINEUR, Ph. P. BETANCOURT (éds), *TEXNH. Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 6th International Aegean Conference / 6e Rencontre égéenne internationale, Philadelphia, Temple University, 18-21 April 1996*, *Aegaeum* 16, Liège (1997).
- Thanatos* R. LAFFINEUR (éd.), *THANATOS. Les coutumes funéraires en Égée à l'Âge du Bronze. Actes du colloque de Liège, 21-23 avril 1986*, *Aegaeum* 1, Liège (1987).

<i>Transition</i>	R. LAFFINEUR (éd.), <i>TRANSITION. Le monde égéen du Bronze Moyen au Bronze Récent. Actes de la 2e Rencontre égéenne internationale de l'université de Liège (18-20 avril 1988)</i> , <i>Aegaeum</i> 3, Liège (1989).
VALMIN, <i>SME</i>	N. VALMIN, <i>The Swedish Messenia Expedition</i> , Lund (1938).
<i>Wace & Blegen</i>	C. ZERNER, P. ZERNER, J. WINDER (éds), <i>Proceedings of the International Conference Wace and Blegen. Pottery as Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989, Held at the American School of Classical Studies at Athens, Athens, December 2-3, 1989</i> , Amsterdam (1993).
ZERNER, <i>Beginning</i>	C. W. ZERNER, <i>The Beginning of the Middle Helladic Period at Lerna</i> , PhD thesis, University of Cincinnati, Ann Arbor (1978).
ZERNER, <i>MH Pottery I</i>	C. ZERNER, « Middle Helladic and Late Helladic I Pottery from Lerna », <i>Hydra</i> 2 (1986), p. 58-74.
ZERNER, <i>MH Pottery II</i>	C. ZERNER, « Middle Helladic and Late Helladic I Pottery from Lerna, II : Shapes », <i>Hydra</i> 4 (1988), p. 1-10.
ZERNER, <i>Perspectives</i>	C. ZERNER, « New Perspectives on Trade in the Middle and Early Late Helladic Periods on the Mainland », in <i>Wace & Blegen</i> , p. 39-56.

SUBDIVISIONS CHRONOLOGIQUES

English

EB(A), MB(A), LB(A)	Early Bronze (Age), Middle Bronze (Age), Late Bronze (Age)
EC, MC, LC	Early Cycladic, Middle Cycladic, Late Cycladic
EH, MH, LH	Early Helladic, Middle Helladic, Late Helladic
EIA	Early Iron Age
EM, MM, LM	Early Minoan, Middle Minoan, Late Minoan

Français

BA, BM, BR	Bronze Ancien, Bronze Moyen, Bronze Récent
CA, CM, CR	Cycladique Ancien, Cycladique Moyen, Cycladique Récent
HA, HM, HR	Helladique Ancien, Helladique Moyen, Helladique Récent
MA, MM, MR	Minoen Ancien, Minoen Moyen, Minoen Récent

Ελληνικά

ΠΕ, ΜΕ, ΥΕ	Πρωτοελλαδικός, Μεσοελλαδικός, Ύστεροελλαδικός
ΠΕΧ, ΜΕΧ, ΥΕΧ	Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, Μέση Εποχή του Χαλκού, Ύστερη Εποχή του Χαλκού
ΠΜ, ΜΚ, ΥΚ	Πρωτικυκλαδικός, Μεσοκυκλαδικός, Ύστεροκυκλαδικός
ΠΧ, ΜΧ, ΥΧ	Πρωτοχαλκός, Μεσοχαλκός, Ύστεροχαλκός
	Πρώιμη Χαλκοκρατία, Μέση Χαλκοκρατία, Ύστερη Χαλκοκρατία

Σκλάβος: ένα μεσοελλαδικό ορόσημο στη νότια ακτή της Σαλαμίνας

(Αναρτημένη ανακοίνωση)

Γιάννος Γ. ΛΩΛΟΣ

RÉSUMÉ *Sklavos : un point de repère mésohelladique sur la côte Sud de Salamine*

Ce poster propose un bref aperçu des résultats des recherches de surface menées par l'université de Jannina, au cours de la dernière décennie, sur l'acropole du BM repérée au lieu-dit Sklavos (alt. 111 m) qui domine la baie de Maroudi, sur la côte Sud de Salamine, en face d'Égine. Sklavos et l'acropole de Kanakia – devenue ensuite le siège du royaume naval mycénien de Salamine, connu par la tradition antique – sur le littoral Sud-Ouest, sont les principaux sites côtiers HM de l'île ; un autre site probablement occupé pendant l'HM est localisé sur l'acropole escarpée de Kastelli, dans la région de Satirli. Ces établissements apportent de nouvelles données qui contribuent à mettre en relief le caractère naval de la civilisation helladique du BM. La documentation archéologique recueillie dans la partie Ouest du site de Sklavos comprend des vestiges architecturaux et un abondant matériel de surface HM. Sur les flancs Ouest et Nord-Ouest de la colline s'étage une impressionnante série de six ou sept murs de péribole et/ou de soutènement, le mur inférieur, particulièrement puissant, ayant sans doute une fonction défensive. Parmi le matériel céramique issu de plusieurs campagnes de ramassage de surface sur le site, on trouve des tessons appartenant à toutes les catégories de céramique HM II-III connues en Grèce méridionale.

SUMMARY *Sklavos: A Middle Helladic Landmark on the South Coast of Salamis*

This poster presents the main results of the surface survey carried out by the University of Ioannina on the imposing MBA acropolis at Sklavos. The acropolis (altitude 111 m) overlooks Maroudi bay and is located on the southern coast of Salamis opposite to the island of Aegina. The settlement at Sklavos, and the acropolis at Kanakia on the southwestern coast of Salamis (which later developed into the centre of the naval kingdom of Salamis, mentioned in the ancient legends) are the main coastal sites in MH Salamis. Another possible MH settlement has been located in Satirli, on the steep Kastelli hill. The discovery of these settlements reveals the maritime orientation of the MH civilisation in the Greek mainland. On the upper western slopes at Sklavos we can distinguish clear architectural remains and abundant pottery belonging to the MH period. Particularly impressive are six or seven successive enclosures / retaining walls along the northwestern and western slope of the hill. The lowest one is particularly strong and may have acted as a fortification wall. The surface pottery collected systematically during different seasons has allowed us to establish that all well-known wares of the MH II-MH III periods are attested on the site.

Στην επιτοίχια αυτή ανακοίνωση παρουσιάζονται όψεις της ακρόπολης της Μέσης Χαλκοκρατίας, στην τοποθεσία Σκλάβος ή Σκλάβι, της περιοχής Μαρουδίου, στη νότια ακτή της Σαλαμίνας. Η θέση αυτή, η οποία τεκμηριώθηκε από τον υπογραφόμενο και τον Γεώργιο Σ. Λώλο το Μάιο του 1991, αποτελεί πεδίο διερεύνησης, στο πλαίσιο του προγράμματος ανασκαφικών και επιφανειακών ερευνών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στη νότια Σαλαμίνα. Πρόσφατα, μάλιστα, κηρύχθηκε, λόγω της σημασίας της, αρχαιολογικός χώρος από το ΥΠ.ΠΟ. (ΦΕΚ 1065/Β/14.7.2004).

Ο όγκος του Σκλάβου, ορόσημο στο τοπίο της περιοχής, με μεγάλους σχηματισμούς ασβεστολιθικών βράχων (μέχρι τα υψόμετρα των 102,5, 106,5 και 111,1 μ.) δεσπόζει επάνω από τον όρμο του Μαρουδίου, ένα θαυμάσιο αγκυροβόλιο σε χρήση, ασφαλώς, κατά τους προϊστορικούς χρόνους. Στον ανατολικό βραχίονά του, δηλ. επί του ακρωτηρίου Μερτζάνη, σημειώνονται σαφή ίχνη παλαιότερης εγκατάστασης του «πολιτισμού των ακρωτηρίων», της ΠΕ II περιόδου (των μέσων της 3ης χιλιετίας π.Χ.).

Μετά την πρόσφατη τεκμηρίωση της μεσοελλαδικής χρήσης της ακρόπολης των Κανακίων στη νοτιοδυτική ακτή, που αργότερα εξελίχθηκε σε κέντρο του υστερομυκηναϊκού ναυτικού βασιλείου της Σαλαμίνας, ο Σκλάβος αποτελεί το δεύτερο βεβαιωμένο παραλιακό κέντρο του μεσοελλαδικού πολιτισμού της νήσου. Και οι δύο σαλαμινιακές θέσεις, μαζί με άλλες στον Σαρωνικό, προσφέρουν, τώρα, στοιχεία, που μπορούν να συμβάλουν στην προβολή της ναυτικής διάστασης του Ελλαδικού πολιτισμού της Μέσης Χαλκοκρατίας.

Στα αρχαιολογικά στοιχεία, που έχουν επισημανθεί στη διάρκεια των αναγνωριστικών ερευνών των ετών 1997-2004 στη δυτική πλευρά του ανωτέρου τμήματος του Σκλάβου, περιλαμβάνονται εμφανή αρχιτεκτονικά υπολείμματα και άφθονα επιφανειακά κινητά ευρήματα των μεσοελλαδικών χρόνων. Στη βορειοδυτική και δυτική κλιτύ του υψώματος αναγνωρίζεται διαδοχή έξι ή επτά περιβόλων/αναλημματικών τοίχων, εκ των οποίων ο τελευταίος (κατώτερος) είναι ιδιαίτερα ισχυρός, οχυρωματικού, ίσως, χαρακτήρα. Σε ανώτερο επίπεδο, συγκεκριμένα στη νότια πλευρά της επίπεδης έκτασης της κορυφής, παρακολουθείται η πορεία άλλου περιβόλου, ικανού πάχους, ανάμεσα σε δύο εξέχοντες σχηματισμούς βράχων. Οι οικίες θα πρέπει να κατελάμβαναν κυρίως το επίπεδο της κορυφής και τα διαμορφούμενα άνδρα στη βορειοδυτική, δυτική και νοτιοδυτική κλιτύ της ακρόπολης, όπου απαντούν, σε αφθονία, θραύσματα μεσοελλαδικών αγγείων, μυλόλιθοι από ανδρασίτη, τριπτήρες και άλλα λίθινα εργαλεία (λεπίδες από οφριανό και μία πριονωτή, από κόκκινο πυριτόλιθο), ενώ σημειώθηκε και ένας μολύβδινος σύνδεσμος επιδιόρθωσης αγγείου.

Στο κεραμεικό υλικό, που έχει προέλθει από διαδοχικές επιφανειακές περισυλλογές στο χώρο, περιλαμβάνονται όστρακα αγγείων όλων, σχεδόν, των γνωστών νοτιοελλαδικών κατηγοριών της ΜΕ II-III περιόδου, συμπεριλαμβανομένων θραυσμάτων αμαυρόχρωμων αγγείων πολύ καλής ποιότητας, με διακόσμηση γραμμικών και φυτικών θεμάτων, τα οποία έχουν παράλληλα στο διακοσμητικό θεματολόγιο της

αμαυρόχρωμης κεραμεικής από τους τάφους του βασιλικού Περιβόλου Β των Μυκηνών, από τον οικισμό της Κολόνας στην Αίγινα και από τον οικισμό της Φυλακωπής στη Μήλο.

Η ακρόπολη του Σκλάβου αποτελεί νέα, σημαντική προσθήκη στο χάρτη του μεσοελλαδικού Σαρωνικού. Εντάσσεται στο πλέγμα των ήδη γνωστών, από ανασκαφές και αναγνωριστικές έρευνες, παραλιακών κέντρων και άλλων εγκαταστάσεων, στις ακτές της Αττικής και της βορειοανατολικής Πελοποννήσου και στις κοντινές νήσους: στην Κόρινθο, στην Ελευσίνα, στο χώρο του ιερού της Αρτέμιδος Μουνηχίας στον Πειραιά, στη χερσόνησο του Αγίου Νικολάου Αναβύσσου, στη μεγάλη μαγούλα του Γαλατά, στην Κολόνα της Αίγινας και στο Μύλο Μεγαλοχωρίου στο Αγκίστρι (την αρχαία Κεκρυφάλεια ή Πιτυόνησο).

Ιδιαίτερες σχέσεις και ανταλλαγές θα πρέπει να είχε αναπτύξει ο Σαλαμινιακός οικισμός στον Σκλάβο με το άμεσα γειτονικό, ισχυρά οχυρωμένο, ακμαίο παραγωγικό μεσοελλαδικό κέντρο της Κολόνας, του οποίου η ναυτική ισχύς υποδηλώνεται σαφώς από τις περίφημες απεικονίσεις αιγινήτικων πολεμικών κωπήλατων πλοίων, σε μορφή ημισελήνου, επάνω σε πίθους ντόπιας παραγωγής, της αμαυρόχρωμης κατηγορίας. Αντηχήσεις της μακραίωνης ναυτικής παράδοσης της Αίγινας είναι αισθητές και σε ποιητικό απόσπασμα από τον *Γυναικών Κατάλογο* του Ησιόδειου κύκλου (32):

Οἱ δὴ τοὶ πρῶτοι ζεῦξαν νέας ἀμφιελίσσας,
πρῶτοι δ' ἰστί' ἔθεν νηὸς πτερὰ ποντοπόροιο.

Πρώτοι λοιπόν αυτοί (δηλαδή οι Μυρμιδόνες της Αίγινας) συναρμολόγησαν καράβια γοργοκίνητα | και πρώτοι έβαλαν πανιά, που μοιάζουν με φτερά, στο πελαγήσιο πλοίο.

1

2

3

4

5

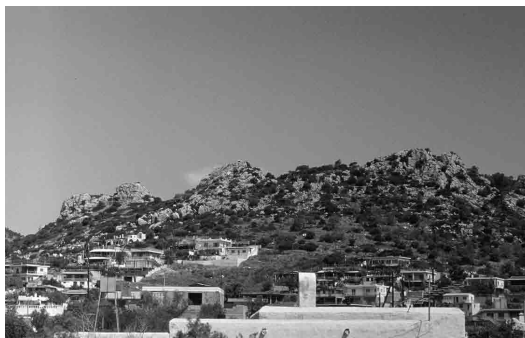
Εικ. 1. – Χάρτης της Σαλαμίνας, με τις θέσεις των ακροπόλεων στον Σκλάβο, στα Κανάκια και στο οροπέδιο του Γκίνιανι.

Εικ. 2. – Τοπογραφικό σχέδιο περιοχής Μαρουδίου, με τη ΜΕ ακρόπολη του Σκλάβου.

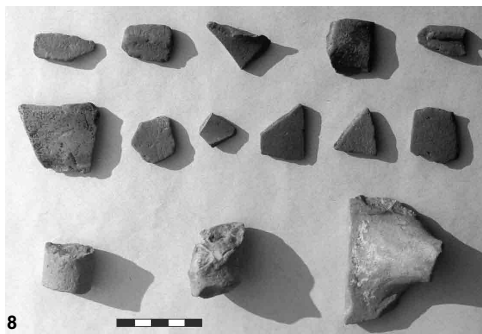
Εικ. 3. – Μαρούδι. Η θέα, από το ύψωμα του Σκλάβου, προς το Ακρωτήριο Μερτζάνη και τον Σαρωνικό.

Εικ. 4. – Ο όγκος του Σκλάβου, από την ενδοχώρα (από τα ΒΔ.).

Εικ. 5. – Σκλάβος. Η μεγάλη ΜΕ ακρόπολη (από τα ΝΔ.).

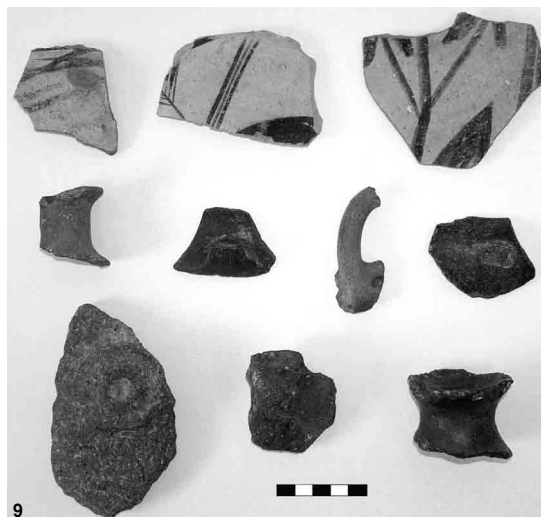
6

8

7

9

10

Εικ. 6. – Μαρούδι. Το ύψωμα του Σκλάβου από το Ακρωτήριο Μερτζάνη (από τα Ν.).

Εικ. 7. – Σκλάβος. Λείψανα περιβόλου στο ανώτερο τμήμα της δυτικής κλιτύς της ΜΕ ακρόπολης.

Εικ. 8. – Σκλάβος. Όστρακα ΜΕ αγγείων (γκρίζα μινυακά, στις σειρές 1 και 2). Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας.

Εικ. 9. – Σκλάβος. Επιλογή χαρακτηριστικών ΜΕ οστράκων. Σειρά 1: Αμαυρόχρωμη κεραμεική. Σειρά 2.1: Αιγινήτικη, με ερυθρό επίχρυσμα. Σειρά 2.2-3: Γκρίζα μινυακή. Σειρά 2.4: Μελανή μινυακή. Σειρά 3.1-2: Χονδροειδής. Σειρά 3.3: Σκοτεινή στιλβωμένη. Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας (φωτογρ. Χρ. Μαραμπέα, 2006).

Εικ. 10. – Κανάκια. Επιλεγμένα ΜΕ όστρακα: αμαυρόχρωμα και γκρίζο μινυακό. Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας (φωτογρ. Χρ. Μαραμπέα, 2006).

CONCLUSION

The major question at issue in this conference is: "Have we made progress in our knowledge of mainland Greece during the Middle Bronze Age?" The answer is indisputably yes, even if there remain many avenues for further research. Oliver Dickinson opened the conference by expressing his hope that we would learn much new about this phase of Greek prehistory, broaden our horizons, and ask new questions. The subsequent four days of papers ranged over many areas and themes and it is clear from listening to them that we have succeeded in informing each other in ways that make for a much more nuanced understanding of this period than we had before we arrived.

This progress has been made in three different respects. First is *geographical*. Regions which had been largely unknown and under-appreciated such as Elis, Achaia, Aetolia, Phthiotis-Lokris, Thessaly, and the Spercheios Valley, are now understood to be important and exciting areas for research. Important settlements which were not known in enough detail are much clearer thanks to reports given here. For examples we can point to Thebes, Dimini and Kirrha, among many others. Second is *chronological*. We are now at a point where, especially thanks to the patient and careful work of all of our colleagues in the Archaeological Service, we can provide an archaeological definition of MH I and MH II, at least within restricted regions; and this is not limited to the study of ceramics but also leads to an emerging understanding of the organization of settlement and to indications of the directions of interaction among different regions. Third is *thematic*. Of the approximately 70 communications, less than a dozen focused on ceramics (although this subject was often recognized as a component of other papers) and just slightly fewer focused on burials and funerary customs. Yet if the

conference had taken place 10 or 15 years before, without doubt many more papers would have addressed these themes, because at that time they monopolized our interests.

This signifies, without any disrespect for these subjects, how scholarly interest has matured. Henceforth many other important subjects, such as lithics, architecture and settlement, economy, subsistence and modes of life, and social structure will drive our research. A number of presentations here have illustrated also the importance of attention to highly detailed and scientific applications that have the potential to revise fundamentally our traditional view of Middle Helladic societies. All these new and enlarged themes are owed to a transformation in the approaches Aegean archaeologists take to their fields of study, and we can take pride that our international community cooperates not only in research but also in training and that our host country of Greece continues to welcome new approaches and new ideas in the study of its past.

The attention to the *geographic spread* of Middle Helladic cultures and the variety of *interconnections* among different regions of Greece bears further comment. We are especially grateful to the participants for presenting much important new material, for bringing to light old material that was insufficiently known, and for focusing on the interpretation of evidence at many levels. As already noted, we have come to appreciate much better, thanks to the reports presented here, the vitality and viability of different regions. The papers have opened our eyes to settlement around the Saronic Gulf, throughout Attika, in Lokris and Thessaly, throughout the Corinthian Gulf and its opening to the West, in the southwestern Peloponnesos, in relationship to the Cycladic islands and those of the northeast Aegean, and of course in relation to Crete.

Of special notice are the reports that show the strong relations among Thessaly, Lokris, and Phokis and their relationship to the Corinthian Gulf. Discussion of settlements along the Corinthian Gulf show how they are interconnected, thus emphasizing its important role as a corridor connecting the Saronic Region at the east with Western Greece. From there, following on several reports, we are reminded that during the Middle Bronze Age knowledge of the Adriatic and Tyrrhenian coasts was increased and even that the geography of the Western Mediterranean was within the ken of these peoples. When we look eastwards into the Aegean, several reports make clear the fundamental importance for mainlanders of connections to the islands, whether looking at local relations with the important offshore islands of Aegina and Keos or the Cyclades, with their emerging gateway communities that controlled access to Crete.

Also of interest is the role of Crete during this period. Several of the papers point to Cretan interest in metals, not least a reason for Cretan interest in the northern and northeastern Aegean as more advanced forms of copper and bronze metallurgy begin to take hold. We need continuously reassess the role of Crete at this time, since as the work at Kythera demonstrates, it is not as straightforward as models of Cretan "colonization" of the Aegean had previously led scholars to believe.

The outstanding work of our colleagues in the Archaeological Service deserves further notice. Without their reports on new discoveries, their restudy of old material that commands our attention, and their assessment of the details of stratigraphy, ceramic development, and evidence of interconnections, this conference would not have succeeded. What has been provided to the conferees as a result of these reports is nothing less than a rewriting of the Middle Helladic as a cultural period. In connection with this work, the many papers which reevaluated different aspects of Middle Helladic culture and its social practices, provide us with a picture of a culture that is distinctly Middle Helladic, yet remains one without a strong center. In this regard the mosaic of regional and local forms that come into view is especially tantalizing as a picture of what we know was to come in the Late Bronze Age. Middle Helladic Greece is not merely an appendage of Early Helladic nor only a prelude to the Mycenaean. It was a vigorous and dynamic interregional cultural phenomenon that established social and economic relations in a fashion that was different from the small centralized polities of the Early Bronze Age. At a time when new connections were forged and older ones reestablished, it was a new beginning, but hardly the one of stagnant cultural practices and an immobilized and impoverished population that most of us have been taught. There are many lessons for us to draw from the proceedings and we hope that they will bring to a wider public the interest and excitement shown by the participants at the conference.

The editors

TABLE DES MATIÈRES

Préface, par Dominique MULLIEZ, Directeur de l'EFA,	1
Stephen V. TRACY, Directeur de l'ASCSA et	2
Gert Jan VAN WIJNGARTEN, Directeur du NIA	2
Introduction	3
Liste des abréviations	7
Conférence inaugurale, par Oliver DICKINSON : <i>The "Third World" of the Aegean? Middle Helladic Greece Revisited</i>	13

I. TOPOGRAPHIE ET HABITAT

Katie DEMAKOPOULOU and Nicoletta DIVARI-VALAKOU, <i>The Middle Helladic Settlement on the Acropolis of Midea</i>	31-44
Άλκηστη ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, <i>Οι ανασκαφές στο Νοσοκομείο του Άργους</i>	45-56
Kim SHELTON, <i>Living and Dying in and around Middle Helladic Mycenae</i>	57-65
Eleni KONSOLAKI-YIANNOPOULOU, <i>The Middle Helladic Establishment at Megali Magoula, Galatas (Troezenia)</i>	67-76
Joost CROUWEL, <i>Middle Helladic Occupation at Geraki, Laconia</i>	77-86
Ελένη ZABBOY, <i>Ευρήματα της μεσοελλαδικής και της πρώιμης μυκηναϊκής εποχής από τη Σπάρτη και τη Λακωνία</i>	87-99
Jack L. DAVIS and Sharon R. STOCKER, <i>Early Helladic and Middle Helladic Pylos : The Petropoulos Trenches and Pre-Mycenaean Remains on the Englianos Ridge</i>	101-106
Jörg RAMBACH, <i>Πρόσφατες έρευνες σε μεσοελλαδικές θέσεις της δυτικής Πελοποννήσου</i>	107-119
Søren DIETZ and Maria STAVROPOULOU-GATSI, <i>Pagona and the Transition from Middle Helladic to Mycenaean in Northwestern Peloponnese</i>	121-128
Lena PAPAZOGLU-MANILOUDAKI, <i>The Middle Helladic and Late Helladic I Periods at Aigion in Achaia</i>	129-141
Eva ALRAM-STERN, <i>Aigeira and the Beginning of the Middle Helladic Period in Achaia</i>	143-150
Michaela ZAVADIL, <i>The Peloponnese in the Middle Bronze Age : An Overview</i>	151-163
Walter GAUSS and Rudolfine SMETANA, <i>Aegina Kolonna in the Middle Bronze Age</i>	165-174
Naya SGOURITSA, <i>Lazarides on Aegina: Another Prehistoric Site (poster)</i>	175-180
Γιάννος Γ. ΩΛΟΣ, <i>Σκλάβος: ένα μεσοελλαδικό ορόσημο στη νότια ακτή της Σαλαμίνας (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	181-185

Γιάννα BENIEPH, <i>Νέα στοιχεία για την κατοίκηση στη νότια πλευρά της Ακρόπολης των Αθηνών κατά τη μεσοελλαδική περίοδο: ευρήματα από την ανασκαφή στο οικόπεδο Μακρυγιάννη</i>	187-198
Όλγα ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ και Κερασία ΝΤΟΥΝΗ, <i>Η μεσοελλαδική εποχή στη νοτιοανατολική Αττική</i>	199-210
Konstantinos KALOGEROPOULOS, <i>Middle Helladic Human Activity in Eastern Attica: The Case of Brauron</i>	211-221
Jeannette FORSÉN, <i>Aphidna in Attica Revisited</i>	223-234
† Μαρία ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ, <i>Μεσοελλαδικές θέσεις στη Λαυρεωτική και τη νοτιοανατολική Αττική (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	235-242
Nikolas PAPADIMITRIΟΥ, <i>Attica in the Middle Helladic Period</i>	243-257
Φωτεινή ΣΑΡΑΝΤΗ, <i>Νέοι οικισμοί της Μέσης Εποχής του Χαλκού στην επαρχία Ναυπακτίας (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	259-267
Sylvie MÜLLER CELKA, <i>L'occupation d'Érétrie (Eubée) à l'Helladique Moyen (poster)</i>	269-279
Λιάνα ΠΑΡΛΑΜΑ, Μαρία ΘΕΟΧΑΡΗ, Σταμάτης ΜΠΟΝΑΤΣΟΣ, Χριστίνα ΡΩΜΑΝΟΥ και Γιάννης ΜΑΝΟΣ, <i>Παλαμάρι Σκύρου: η πόλη της Μέσης Χαλκοκρατίας (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	281-289
Anthi BATZIOY-EPSTATHIOY, <i>Kastraki, a New Bronze Age Settlement in Achaia Phthiotis</i>	291-300
Βασιλική ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ, <i>Το Διμήνι στη Μέση Εποχή Χαλκού</i>	301-313
Λεωνίδας Π. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ, <i>Νεότερα ανασκαφικά δεδομένα της Μέσης Εποχής Χαλκού στο Νομό Καρδίτσας</i>	315-329
 II. PRATIQUES FUNÉRAIRES ET ANTHROPOLOGIE PHYSIQUE	
Anna LAGIA and William CAVANAGH, <i>Burials from Kouphovouno, Sparta, Lakonia</i>	333-346
Eleni MILKA, <i>Burials upon the Ruins of Abandoned Houses in the Middle Helladic Argolid</i>	347-355
Ελένη ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ, <i>Μεσοελλαδικοί τάφοι από τη Μιδέα</i>	357-365
Olivier PELON, <i>Les tombes à fosse de Mycènes : rupture ou continuité ?</i>	367-376
Vassilis ARAVANTINOS and Kyriaki PSARAKI, <i>The Middle Helladic Cemeteries of Thebes. General Review and Remarks in the Light of New Investigations and Finds</i>	377-395
Laetitia PHIALON, <i>Funerary Practices in Central Greece from the Middle Helladic into the Early Mycenaean Period (poster)</i>	397-402
Vassilis P. PETRAKIS, <i>Diversity in Form and Practice in Middle Helladic and Early Mycenaean Elaborate Tombs: An Approach to Changing Prestige Expression in Changing Times</i>	403-416
Maia POMADÈRE, <i>De l'indifférenciation à la discrimination spatiale des sépultures ? Variété des comportements à l'égard des enfants morts pendant l'HM-HR I</i>	417-429
Florian RUPPENSTEIN, <i>Gender and Regional Differences in Middle Helladic Burial Customs</i>	431-439
Sevi TRIANTAPHYLLOU, <i>Prospects for Reconstructing the Lives of Middle Helladic Populations in the Argolid: Past and Present of Human Bone Studies</i>	441-451

Abi BOUWMAN, Keri BROWN and John PRAG, <i>Middle Helladic Kinship : Families, Faces and DNA at Mycenae</i>	453-459
Robert ARNOTT and Antonia MORGAN-FORSTER, <i>Health and Disease in Middle Helladic Greece</i>	461-470
Anne INGVARSSON-SUNDSTRÖM, <i>Tooth Counts and Individuals: Health Status in the East Cemetery and Barbouna at Asine as Interpreted from Teeth</i> (poster)	471-477
Fabian KANZ, Karl GROSSCHMIDT and Jan KIESSLICH, <i>Subsistence and more in Middle Bronze Age Aegina Kolonna : An Anthropology of Newborn Children</i> (poster)	479-487
Leda KOVATSI, Dimitra NIKOU, Sofia KOUIDOU-ANDREOU, Sevi TRIANTAPHYLLOU, Carol ZERNER and Sofia VOUTSAKI, <i>Ancient DNA Analysis of Human Remains from Middle Helladic Lerna</i> (poster)	489-494

III. UNIVERS SYMBOLIQUE ET RITUEL

Evyenia YIANNOULI, <i>Middle Helladic between Minoan and Mycenaean: On the Symbolic Meaning of Offensive Instruments</i>	497-507
Fritz BLAKOLMER, <i>The Iconography of the Shaft Grave Period as Evidence for a Middle Helladic Tradition of Figurative Arts?</i>	509-519
Anthi THEODOROU-MAVROMMATIDI, <i>Defining Ritual Action. A Middle Helladic Pit at the Site of Apollo Maleatas in Epidaurous</i>	521-533
Helène WHITTAKER, <i>Some Thoughts on Middle Helladic Religious Beliefs and Ritual and their Significance in Relation to Social Structure</i>	535-543
Alexandra TRANTA-NIKOLI, <i>Elements of Middle Helladic Religious Tradition and their Survival in Mycenaean Religion</i> (poster)	545-548

IV. CÉRAMIQUE ET CHRONOLOGIE

Michael B. COSMOPOULOS, <i>The Middle Helladic Stratigraphy of Eleusis</i>	551-556
Αικατερίνη ΣΤΑΜΟΥΔΗ, <i>Η μεσοελλαδική κατοίκηση στο Κάστρο Λαμίας. Κεραμεικές ακολουθίες και ιδιαιτερότητες στην κοιλάδα του Σπερχειού</i>	557-571
Fanouria DAKORONIA, <i>Delphi-Kirrha-Pefkakia via Spercheios Valley : Matt-Painted Pottery as Sign of Intercommunication</i>	573-581
Μαρία-Φωτεινή ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ και Δημήτρης Ν. ΣΑΚΚΑΣ, <i>Μεσοελλαδική κεραμική από το Αμούρι στην κοιλάδα του Σπερχειού (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	583-590
Ελένη ΦΡΟΥΣΣΟΥ, <i>Η μετάβαση από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή Χαλκού στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	591-601
Kalliope SARRI, <i>Minyan and Minyanizing Pottery. Myth and Reality about a Middle Helladic Type Fossil</i>	603-613
John C. OVERBECK, <i>The Middle Helladic Origin of "Shaft-Grave Polychrome" Ware</i>	615-619

Iro MATHIOUDAKI, “Mainland Polychrome” Pottery : Definition, Chronology, Typological Correlations	621-633
Walter GAUSS, Aegina Kolonna. Pottery Classification and Research Database (poster)	635-640
Sofia VOUTSAKI, Albert NIJBOER and Carol ZERNER, Radiocarbon Analysis and Middle Helladic Lerna (poster)	641-647

V. PRODUCTION, TECHNOLOGIE ET ÉCONOMIE

Δέσποινα ΣΚΟΡΔΑ, Κίρρα: οι κεραμεικοί κλίβανοι του προϊστορικού οικισμού στη μετάβαση από τη μεσοελλαδική στην υστεροελλαδική εποχή	651-668
Lindsay SPENCER, <i>The Regional Specialisation of Ceramic Production in the EH III through MH II Period</i>	669-681
Evangelia KIRIATZI, “Minoanising” Pottery Traditions in the Southwest Aegean during the Middle Bronze Age: Understanding the Social Context of Technological and Consumption Practice	683-699
Maria KAYAFA, <i>Middle Helladic Metallurgy and Metalworking : Review of the Archaeological and Archaeometric Evidence from the Peloponnese</i>	701-711
Ιωάννης Δ. ΦΑΙΠΠΑΣ, Από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή Χαλκού: μια οικοτεχνική δραστηριότητα στον Βοιωτικό Ορχομενό	713-719
Armelle GARDEISEN, <i>Approche comparative de contextes du Bronze Moyen égéen à travers les données de l'archéozoologie</i>	721-732
Gerhard FORSTENPOINTNER, Alfred GALIK, Gerald E. WEISENGRUBER, Stefan ZOHMANN, Ursula THANHEISER and Walter GAUSS, <i>Subsistence and more in Middle Bronze Age Aegina Kolonna : Patterns of Husbandry, Hunting and Agriculture</i>	733-742
Alfred GALIK, Stefan ZOHMANN, Gerhard FORSTENPOINTNER, Gerald WEISENGRUBER and Walter GAUSS, <i>Subsistence and more in Middle Bronze Age Aegina Kolonna : Exploitation of Marine Resources (poster)</i>	743-751

VI. ORGANISATION ET ÉVOLUTION SOCIALES

John BINTLIFF, <i>The Middle Bronze Age through the Surface Survey Record of the Greek Mainland: Demographic and Sociopolitical Insights</i>	755-763
Sofia VOUTSAKI, <i>The Domestic Economy in Middle Helladic Asine</i>	765-779
Anna PHILIPPA-TOUCHAIS, <i>Settlement Planning and Social Organisation in Middle Helladic Greece</i>	781-801
James C. WRIGHT, <i>Towards a Social Archaeology of Middle Helladic Greece</i>	803-815
Louise A. HITCHCOCK and Anne P. CHAPIN, <i>Lacuna in Laconia : Why were there no Middle Helladic Palaces ? (poster)</i>	817-822

VII. RELATIONS EXTÉRIEURES ET INTERACTION

Peggy SOTIRAKOPOULOU, <i>The Cycladic Middle Bronze Age : A “Dark Age” in Aegean Prehistory or a Dark Spot in Archaeological Research ?</i>	825-839
Donna May CREGO, <i>Ayia Irini IV: A Distribution Center for the Middle Helladic World ?</i> (poster)	841-845
Gerald CADOGAN and Katerina KOPAKA, <i>Coping with the Offshore Giant: Middle Helladic Interactions with Middle Minoan Crete</i>	847-858
Luca GIRELLA, <i>MH III and MM III : Ceramic Synchronisms in the Transition to the Late Bronze Age</i>	859-873
Aleydis VAN DE MOORTELE, <i>Interconnections between the Western Mesara and the Aegean in the Middle Bronze Age</i>	875-884
Tomáš ALUŠÍK, <i>Middle Helladic and Middle Minoan Defensive Architecture: A Comparison</i> (poster)	885-889
Christos BOULOTIS, <i>Koukonisi (Lemnos), un site portuaire florissant du Bronze Moyen et du début du Bronze Récent dans le Nord de l'Égée</i>	891-907
Vassilis P. PETRAKIS and Panagiotis MOUTZOURIDIS, <i>Grey Ware(s) from the Bronze Age Settlement of Koukonisi on Lemnos : First Presentation</i> (poster)	909-917
Massimo CULTRARO, <i>In Death not Separated. Evidence of Middle Bronze Age Intramural Burials at Poliochni on Lemnos</i>	919-930
Peter PAVÚK, <i>Minyan or not? The Second Millennium Grey Ware in Western Anatolia and its Relation to Mainland Greece</i>	931-943
Ιωάννης ΑΣΛΑΝΗΣ, <i>Στοιχεία αρχιτεκτονικής από τη μεσοχαλκή Μακεδονία: τα δεδομένα από τον Άγιο Μάμα Νέας Ολύμπου</i>	945-953
Χριστίνα ΖΙΩΤΑ, <i>Η δυτική Μακεδονία στην ύστερη τρίτη και στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Οι ταφικές πρακτικές και οι κοινωνικές τους διαστάσεις</i>	955-967
Sevi TRIANTAPHYLLOU, <i>Aspects of Life Histories from the Bronze Age Cemetery at Xeropigado Koiladas, Western Macedonia</i> (poster)	969-974
Aikaterini PAPANTHIMOU, †Angeliki PILALI and Evanthia PAPADOPOULOU, <i>Archontiko Yiannitson: A Settlement in Macedonia during the Late Third and Early Second Millennium B.C.</i> (poster)	975-980
Λιάνα ΣΤΕΦΑΝΗ και Νίκος ΜΕΡΟΥΣΗΣ, <i>Αναζητώντας τη Μέση Εποχή του Χαλκού στη Μακεδονία. Παλιές και νέες έρευνες στην Ημαθία (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	981-986
Ευτυχία ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ, Ελένη ΚΑΙΝΑΚΗ, Σοφία ΚΟΥΛΙΔΟΥ, Ευτέρπη ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ και Αναστάσιος ΣΥΡΟΣ, <i>Η Μέση και η αρχή της Ύστερης Εποχής Χαλκού στην περιοχή του Μακεδονικού Ολύμπου (αναρτημένη ανακοίνωση)</i>	987-993
Kyriaki PSARAKI and Stelios ANDREOU, <i>Regional Processes and Interregional Interactions in Northern Greece during the Early Second Millennium B.C.</i> (poster)	995-1003

Rozalia CHRISTIDOU, <i>Middle Bronze Age Bone Tools from Sovjan, Southeastern Albania</i> (poster)	1005-1012
Γαρυφαλιά ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, <i>Η Μέση Χαλκοκρατία στα άκρα: η περίπτωση της Κέρκυρας</i>	1013-1023
Christina MERKOURI, <i>MH III/LH I Pottery from Vivara (Gulf of Naples, Italy). A Contribution to the Understanding of an Enigmatic Period</i>	1025-1036
Conclusion	1037-1039
Tables des matières	1041-1046

Cet ouvrage a été imprimé et relié
en cinq cents exemplaires
par Break In s.a. (société commerciale d'édition)
à Athènes (Grèce)

ISBN 978-2-86958-210-1
Imprimé en Grèce
